

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

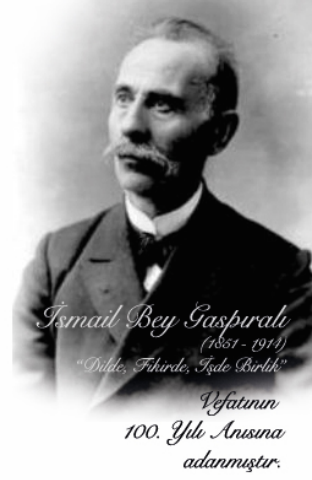
Cilt 11, Sayı 4 (Aralık 2014), ss. 268-283

DOI: 10.1501/MTAD.10.2014.4.54

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

İsmail Gaspıralı ve Kırgızistan'da Ceditçilik Hareketi

Güldana Murzakulova

İstanbul Üniversitesi (İstanbul)

ÖZET

XIX. yüzyılın sonlarında İsmail Gaspıralı tarafından Kırım'da başlatılan Ceditçilik hareketi, Türkistan'daki Türk toplumlarından Kırgızları da derinden etkilemiştir. Rusların bölgeyi işgalinden sonra Rusya'nın iç bölgelerinden Kırgız topraklarına göçler başlamış, İdil-Ural bölgesinden buralara göç eden ırkdaşları Tatarlar yerleştikleri yerlere kısa zamanda yeni usulde eğitim veren mektep, medreseler açmışlardı. Kırgızistan topraklarında ilk cedit okulları Tokmok, Karakol, Pişpek ve Oş gibi şehirlerde 1898-1900 yıllarında açıldı. Konar-göçer hayat tarzını sürdüren Kırgızlar bu yeniliklere açık kimselerdi ve Ceditçi düşünceler Kırgızlar arasında hızla yayıldı. 1917 yılına gelindiğinde günümüz Kırgız topraklarında açılan cedit okullarının sayısı 30'u bulmuştu. Usul-i cedit talebeleri eğitim işini o kadar sevmişlerdi ki, dağlardaki yaylalarda bile seyyar okullar açtılar. Cedit hareketi sayesinde Kırgızlar birçok ilke imza attılar; matbu eserlerini bastılar, ders kitaplarını hazırladılar, kütüphanelerini açtılar, yerleşik hayata geçmeye başladılar. Örgütlenip haklarını aramaya, millî değerlerine sahip çıkmaya, millî ve siyasî bilince erişmeye başladılar. Kırgızların bütün bu başarılarının ilham ve düşünce kaynağı ve gücü Kırımlı Türk pedagoğ, muallim, gazeteci ve düşünce adamı İsmail Bey Gaspıralı idi.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

İsmail Gaspıralı, Usul-i cedit, Tatarlar, Kırgız ceditçiliği, Arabayev.

ABSTRACT

Jadidism movement initiated by Ismail Gasprinski in Crimea at the end of the 19th century affected Kyrgyz, one of the very old communities in Turkistan, deeply. Migrations started from inlands of Russia to Kyrgyz lands following the invasion of the region by Russians. Tatars migrating to this place from Idel-Ural region opened schools and madrasas with modern education system in a short period of time in the places they settled. Very first Jadid schools in Kyrgyz territories were opened in Tokmok, Karakol, Bishkek and Osh in 1898-

1900. Kyrgyz people who adopted a nomad life style were open-minded and Jadidism spread swiftly among Kyrgyz people. In 1917, there were 30 jadid schools in Kyrgyz territories. Students of the jadid movement embraced education so much that they opened mobile schools in the mountains. Kyrgyz people undersigned new things as a result of Jadid movement; they printed literary works, developed textbooks, opened libraries and started to adopt settled life style. And most importantly, they organized and started fighting for their rights and protecting their national values. Inspiration sources of such accomplishments of Kyrgyz people was Ismail Gasprinski from Crimea.

KEY WORDS

İsmail Gasprinski, Usul-i jadid, Tatars, Kırgız jadidism, Arabayev

*Esselamü aleykum azizlerim,
Koşmaya başla millet için yiğidim.
Avrupa'nın maarifini öğrenmeye,
İlmi talep et asilim (Sıdkov 1914: 14).*

1. Giriş

İsmail Bey Gaspralı'nın hayatı, yaptıkları ve fikirleri artık bir ölçüde bilinmesine karşılık, onun Kırgızlar üzerindeki etkisi şimdiye kadar ayrıntılı şekilde araştırılmış değildir. Sovyet döneminde tasfiye edilerek öldürülen Ceditçi aydınlar hakkında, 1980'lerden sonra SSCB coğrafyasında bazı araştırmalar ve hatıratlar yayımlanmaya, Sovyetlerin dağılmasından sonra ise Ceditçi aydınların eserleri yeniden basılmaya, Ceditçilik hareketi hakkında objektif çalışmalar yapılmaya başlandı. Fakat, Türkistan'ın ortasında yer alan Kırgızistan'daki Ceditçilik hareketi hakkında son yıllara kadar kapsamlı bilimsel çalışmalar yapılmadı. Son yıllarda Kubatova (2012) ve Güngör (2013) tarafından 'Kırgız Ceditçiliği' ile ilgili doktora tezleri başarıyla hazırlanıp kitap olarak basıldı. Bu çalışmalar Kırgız Ceditçiliği konusunda yapılacak daha çok şeyin olduğunu ortaya koyuyor. Yapılacakların başında da Gaspralı'nın Kırgız Ceditçi aydınları üzerinde etkisinin incelenmesi gelmektedir. Bu makalede bazı kıyaslamalar yaparak Kırgız Ceditçiliğinin özellikleri ve Gaspralı'nın Kırgız Ceditçilerine etkisi hakkında bilgi verilmektedir.

Çariçe II. Katerina'nın hükümdarlığı döneminde Rus yönetiminin Müslüman tebaaya yönelik muamelesinde önemli değişiklikler görülmüştür. II. Katerina imparatorluğun siyasî ve iktisadî geleceğine dayalı olarak gözettiği çıkarlarda Çarlığın "Müslüman tebaası"na – sair Rus olmayan unsurlara paralel olarak - önceki devirlerin aksine daha hoşgörülü davranmaya çalışmış ve onların kurumsallaşmasının önünü açmıştır. 1788 yılında Rusya Müslümanlarında ilk olarak bir merkezî dinî idare fikri

Orenburg'da hayata geçirilmiştir. Böylelikle Çarlık Rusya topraklarında Müslümanlar dinî eğitim faaliyetlerini daha kolay yürütür oldular. Tatar tüccarlarının ardından Tatar mollaları da Türkistan coğrafyasındaki konar-göçerler arasında dinî temelde başlayan eğitimi yaymak amacıyla bölgeye gelmeye başladılar. Tatar mollalarının bu gayretleri sayesinde konar-göçer Kırgızlar arasında okuma yazma öğrenenlerin sayısı artmaya başladı.

Öte yandan Rusya, imparatorluk dâhilindeki diğer halkları, maarif siyaseti çerçevesinde Rus-Tuzem (Rus-Yerli) okulları aracılığıyla da bir sistem altında eğitmeye başladı. Rus yönetiminin amacı yerli halkları Ruslaştırmak idi ve Türkistan'da eğitim yoluyla Ruslaştırma politikasını konar-göçer Kırgız-Kazaklardan başladılar. Onlara göre, konar-göçer Kırgız-Kazaklar yerleşik diğer halklara kıyasla daha kolay asimile olacaktı (Ostroumov 1910: 140).

Rusların bu Rus kültürü ve dilinde benzeştirici-özümleyici politikalarına göğüs gerip, millî dil ve kültürün saklanması ve işlenmesi, eğitim-öğretimi konusunda ilk ciddi tepki Kırım'dan geldi. Kendini Türk halklarını çağdaşlaştırmaya adanmış İsmail Bey Gaspıralı, bin bir zorlukla Kırım'da açtığı "yeni usul" (usul-i cedid) mektepleri ve bu mektepler için hazırladığı ders kitapları ile Rusya'ya tâbi Türk halklarının umudu ve ışığı oldu. Gaspıralı, fikir ve icraatlarının başta Türkistan'da başarılı olması durumunda milliyet-dil ve akıl-bilim ilişkisinde siyaseten Türklük düşünce ve bilincinin başlayarak kalıcı olacağını biliyordu.

Gaspıralı 1892 yılında Türkistan Askerî Valisi Baron A. B. Vrevskiy'e bir mektup yazar ve mektubunda bölgedeki Müslüman eğitim kurumlarının ıslah edilmesi gerektiğini belirterek kendi önerilerini aktarır. Rusya Müslümanlarının yarısının yaşadığı Türkistan bölgesi Gaspıralı için önemlidir. Fakat Gaspıralı bu mektubuna hiç bir cevap alamamıştır (Bendrikov 1960: 252-255; Kasımov 2009: 19-20). İlber Ortaylı, *Tercüman* gazetesinde Orta Asya üzerine yayımlanmış haber ve makalelerin tamamının Gaspıralı tarafından bizzat kaleme alındığını bildirir (2004: 605). Bu da Türkistan bölgesinin Gaspıralı için ne kadar önemli olduğunu bir kanıttır.

İsmail Gaspıralı Türkistan'ı yakından tanımak, bölgenin ileri gelenleri ile tanışmak, fikirlerini destekleyecek kimseler bulmak, *Tercüman* gazetesini bölgede yaygınlaştırmak, yeni aboneler edinmek ve usul-i cedid mekteplerinin açılmasını sağlamak amacıyla 1893 ve 1908 yıllarında iki kere bölgeye gitti. Gaspıralı bu ziyaretlerinde Türkistan'ın önde gelen aydınlarından Behbudî, Şakurî, Hakim Zade Niyazi, Aynî ve diğer bazı ileri gelenlerle görüştü. Gezilerinde edindiği bilgilerden yola çıkarak Türkistan bölgesinin sosyo-ekonomik durumu, geçmişi ve geleceği ile ilgili onlarca makale kaleme aldı. Gaspıralı birinci ziyaretinde Taşkent'e kadar gitmişken, ikinci ziyareti daha kısa sürmüştü, Buhara ve Semerkand ile sınırlı kalmıştır. Gaspıralı ile 1907 yılındaki görüşmesinden sonra, onun Türkistan'daki temsilcisi

durumunda olan Behbudî Fergana vadisine bir ziyaret gerçekleştirerek yerli ceditçi aydınlar ile görüşmeler yapmıştır. Muhtemelen bu ziyaretlerde Gaspıralı'nın fikir ve planları tartışılmıştır (Abdiraşıtov 2011: 228).

2. Kırgızlar Arasında Usul-i Cedit Mekteplerinin Açılması

Ünlü Rus misyoner ve şarkiyatçı türkolog Nikolay İv. İl'minskiy'in Gayrı-Rus Maarif sisteminin ve siyasetinin ilkeleriyle yetişmiş olarak Kazan'dan Taşkent'e, Taşkent Gimyazyum Müdürü olarak tayin edilerek uzun süre bu sahada Türkistan'a yönelik resmî siyasetlerde etkili olmaya çalışacak olan misyoner şarkiyatçı Nikolay Ostroumov, usul-i cedit mekteplerinin Türkistan'da ilk defa Fergana vadisinde 1890'lı yıllarda açıldığını ve burada sadece Tatarların çocuklarının eğitim aldığını yazar (1906: 130). Hem Çarlık hem de Sovyet devri tarihçisi Vladimir Barthold ise, bu ilk okulun 1896-1898 yıllarında açıldığını bildirir (1963: 311). 1897 yılında Andican'da bulunan Pamuk Fabrikası bünyesinde yeni bir okul daha açılmıştır (Bendrikov 1960: 253). 1900 yılında Hokand şehrinde Selahaddin öğretmen tarafından yeni bir okul açılmış, yerel yönetim tarafından 1910 yılında kapatılana kadar gençlere eğitim vermiştir (*Şura* 1913: No. 23). Görüldüğü üzere Türkistan'da ilk açılan usul-i cedit mektepleri Kırgızların yaşadığı Fergana vadisinde faaliyetlerine başlamıştı.

Türkistan Askerî Valiliği'nin 1909 yılında Rusya Maarif Nezareti'ne yazdığı mektuptaki bilgiye göre, Türkistan'ın 5 ilinde 6000 civarında mektep ve 400'den fazla medrese mevcuttu. Elbette bunların hepsi usul-i cedit ile eğitim vermiyordu. 1917 yılına gelindiğinde Türkistan Askerî Valiliği'nde 100 civarında usul-i cedit mektebi faaliyet gösteriyordu (Kubatova 2012: 65-66). Bendrikov daha net bir sayı vererek bunların sayılarının 1917 yılında 92 olduğunu yazar (1960: 261).

Günümüz Kırgızistan topraklarında ilk cedit okulu 1898 yılında Tokmok şehrinde açıldı (Somuncuoğlu 2008: 328) Kırgız tarihçisi Soltonoyev, ilk cedit okulunu Tokmok şehrinde 1900 yılında açılan medrese ile karıştırmıştır (1993: 86). Osmonali Sıdkov, *Ekbaliye* adı ile bilinen bu medresenin 1901-1902 yılında açıldığını bildirir (1990: 38). Kırgızistan'daki ceditçilik hareketi hakkında uzman tarihçi Kubatova, *Nauka i Prosveteniye* dergisine atıf yaparak ilk mektebin 1898 yılında Tokmok şehrinde açıldığını ve bunun 1902 yılında açılan Ekbaliya medresesinden farklı olduğunu yazar (2012: 141, 149). Özbekistanlı bilim adamı Curayeva da, Türkistan'da ilk açılan cedit mekteplerden birinin Tokmok şehrinde 1898 yılında açıldığını belirtir (2004: 597-598).

Tespit edilebildiği kadarıyla Kırgız topraklarında açılan ilk usul-i cedit mekteplerinde G. Rafikî, S. Gabdelmanov, N. Mulla-Gazin, Z. Vagapov, K. Miftakov, N. Mamin, M. Başirov, S. Nadırşin gibi Tatar, Başkurt eğitimcileri hocalık yapmışlardır (Kubatova 2012: 42, 46, 52-54).

Hüseyniye ve Galiya Medreseleri ceditçilik hareketinin Türkistan coğrafyasında

yaygınlaşmasında baş rol oynamıştır (Arabayev 1912: 16). Türkistan Ceditçiliği Rusya'nın iç bölgelerine kıyasla geç gelişmeye başlamasına karşılık, kısa zamanda diğer bölge ceditçilikleri ile aynı seviyeye yükselmiştir (Abdiraşitov 2011: 13). Sıdkov cedit okullarının yaygınlaşmaya başladığını şöyle değerlendirir:

“Tokmok'ta yaşayan Çavokov adlı yönetici Kırgız gençlerini şehirde okutmamak için çaba sarfediyor, emir çıkararak onları şehirden kovuyordu. Şabdan bahadırın ricası, ustamız Zakir Dammulla'nın gayretleri ile gençler dağılmadı. Her geçen yıl sayıları arttı. Ustamızdan “Nahv” (sözdizimi), “Sarf” (Morfoloji) öğrenmeye başladık. Tarih, Coğrafya, Hesap bilimi (Matematik) usul-i cedit bu kişi sayesinde başladı. Talebeler canlandı. Dammulla'nın tavsiyesi ile gençler büyük şehirlere okumaya gittiler. Onların arasından tarih yazacak kimseler çıktı. Ufa şehrindeki Medrese-i Aliye'yi bitirip memleketine dönenler oldu. Büyük şehirden maaşlı öğretmen getirenler oldu” (1990: 38, 39)

Büyük şehirden maaşlı öğretmen getirenlerin arasına Oş iline bağlı Kurşab Volostu'nun yöneticisi Eralı Binbaşy'yı ekleyebiliriz. O, Taşkent şehrinde Gulam Zafariy adında ceditçi hocayı memleketine getirtmiştir (Sultanova 2007: 91). Bu tür onlarca örnek vermek mümkündür.

Türkistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Kırgız topraklarında da eski usulde eğitim veren bazı mektepler ceditçilik cereyanıyla yeni usulde eğitime geçmiştir. Özgön şehrinde yaşayan Molla Fahreddin ve Molla Rahim kendi mekteplerinde 1907 yılından itibaren yeni usulde eğitim vermeye başlamışlardır (Sultanova 2007: 91).

1910 yılına gelindiğinde, Çüy Vadisi'nde kurulan usul-i cedit mekteplerinin sayısı 16'ya ulaşmıştır; Pişpek'te 3'ü kız okulu olmak üzere 14 mektep, Çong Kemin'de 1 mektep ve Taldı Bulak'ta 1 mektep eğitim veriyordu. Ayrıca Temir Bolot Volostu'nda da mektep için bina yapılıyordu (Aytmambetov 1961: 14). Behbudî hatıralarında Gaspıralı ile 1914 yılında İstanbul'da karşılaştığını ve onun Pişpek'teki usul-i cedit okullarının durumunu merak ettiğini yazar (Yarkov 1996: 54). Demek Gaspıralı Kırgızlar arasındaki okulları da yakından takip ediyordu. Fazılbeğ Kasımov 1910 yılında Oş şehrinde 2 usul-i cedit mektebi açmıştır. 1914 yılına gelindiğinde bu mekteplerde 100 talebe eğitim görüyordu. Aynı yıllarda Karasuu, Korgon Töbö adlı yerlerde de yeni okullar açılmıştı (Kubatova 2012: 132). Bu mektepler kısa zamanda büyük başarılar imza atmıştır. Örneğin, Kemin'de 1909 yılında açılıp yeni usulde eğitim veren Şabdan Medresesi'nde Kur'an'ı ezbere bilen hafızlar yetişmiştir. (Sıdkov 1990: 38)

Gaspıralı daha hayattayken Karakol şehrinde yaşayan Tatarlar açtıkları yeni okula onun ismini verirler. Muhtemelen bu okul 20 Ocak 1909 tarihinde Karakol şehrinde Tatar ileri gelenlerinin kurduğu dernek tarafından açılan mektep olmalıdır (Galimova 2010: 113). Kubatova, bu okulun açılışını Gaspıralı'nın bizzat yapmış

olabileceğini öne sürer (2012: 76). Kubatova'nın bu iddiasını destekleyen bilgilere şimdilik sahip değiliz. Ayrıca, Gaspıralı 1908 yılında Buhara'ya gelmişken, yerli aydınlar yeni usul bir mektep açıp mektep adını 'İsmailiyye' yapmak istediklerinde, Gaspıralı buna razı olmaz ve kurulacak mektep isminin Buhara Emiri Muzaffereddin'e nisbetle 'Muzafferiyye' olmasının uygun olacağını söylemiştir (Turduyev 2004: 626). 1925 yılına ait kayıtlara göre, Gaspıralı okulu şehirdeki 13 okuldan biriydi. 5 oda, 13 penceresi bulunan Gaspıralı adındaki okul, kurulduğunda o dönemin en modern okullarından olup, okulun ayrı yemekhanesi, ahır bile vardı (Kubatova 2012: 43-44). Kırgız yerindeki küçük bir şehirde açılan yeni usul mektebe Gaspıralı'nın isminin verilmesi onun dağlık bir yer olan Kırgızistan'da da başarılı olduğunu, yerli ahalinin Gaspıralı'ya ne kadar önem verdiklerini göstermektedir.

Türkistan'daki daha gelişmiş şehir ve yerleşik ahalinin yaşadığı yerlerden farklı olarak Kırgızlar arasında bozüylerde (çadır) de dersler verilirdi. Usul-i cedit ile eğitim veren Karakol'daki medresede okuyan Aldaş Molla, 1905-1906 yıllarında Issık Köl ili Ceti Ögüz İlçesi'ne bağlı Sarıcon Yaylası'nda "Köçmө Mektep" (Seyyar Okul) kurup çocuklara dersler vermeye başlamıştır (Kubatova 2012: 43). Benzer okulun Kazaklarda da yaygın olduğunu Gaspıralı "Bahçesaray'dan Taşkent'e Kadar" başlıklı yazısında belirtmiştir (Mektep 2004: 653).

Kırgızlar arasındaki mekteplerde başlangıçta Tacik, Özbek, Doğu Türkistanlı ve Tatar mollalar dersler verirken, daha sonra bunların yerini medreselerden mezun olan Kırgız gençleri almaya başlamıştır. Burada 1912 yılında Tatar muallimlerin bölgede hocalık yapmasını engelleyen yasanın yürürlüğe girmesi de etkili olmuştur (Somuncuoğlu 2008: 328). Kırgızlar arasında **Kadimciler** (mektep-medrese ıslahı meselesinde usul-i kadim taraftarları) fazla etkili değillerdi ve bundan dolayı Ceditçilik Kırgız halkı tarafından daha kolay benimsendi. Tespit edilebildiği kadarıyla 1917 yılına kadar günümüz Kırgızistan topraklarında 30 civarında usul-i cedit mektebi mevcuttu (Kubatova 2012: 190). Günümüz Doğu Türkistan topraklarında ise 200 bin civarında Kırgız yaşamaktadır. Bu bölgedeki Kırgızların bazılarının zamanında Kulca'da bulunan usul-i cedit mekteplerinde okuduğu ile ilgili bilgiler de vardır (Osmanov 2004: 671). Kırgız ceditçi aydınlarından Osmonalı Sıdıkov, usul-i cedit eğitimi şu sözlerle övmüştür; "Üç-dört ay aralığında, okuma-yazma öğretirler, Sekiz ay aralığında, İslam'ı, imanı pek iyi öğretirler" (1990: 64).

Usul-i cedit okullarında 12 yaştan 25 yaşna kadarki gençler sınıflara ayrılarak eğitim görüyorlardı. Yıllar geçtikçe bu mekteplerin ders müfredatları da sürekli yenilenip geliyordu. Ayrıca bu okullarda bölgedeki bütün Müslümanların çocukları ayırım yapılmadan eğitim alıyorlardı. Ceditçi eğitim taraftarları Rus-Tuzem okullarında eğitim görenler ile yarışıyor, onların amacının makam ve mevki olduğunu belirterek Tuzemcileri de eleştiriyorlardı.

3. İsmail Gaspıralı, Kırgız Aydınlar ve Cedit Hareketinin Güçlenmesi

3.1. Mektepler ve Ders Kitapları

Kırgızlar okumuş, eğitilmiş kimselere "Moldoke" tabirini kullanırlardı. Ceditçilerin yaylalara kadar gidip halka okuma-yazma öğretmesi, Kırgızların "Kırgıza eğitim verilirse arasından 'Molla' kimseler çıkacakmış" (Kubatova 2012: 176) deyip kendilerine olan güveninin artmasına sebep olmuştur. İşenaalı Arabayev (1882-1938) Kırgız arasından çıkan ilk "Moldoke" idi.

Arabayev'in özgeçmişine baktığımızda, onun bu dünyaya Kırgızları eğitmek için geldiğini düşünebiliriz. Tokmok'ta bulunan medresede eğitim alan Kırgız gençler arasından ilk olarak İşenaalı Arabayev Tatar hocası Tairdin Zakirov'un yönlendirmesi ile eğitimini ilerletmek için 1906 yılında Orenburg'a gitmiştir. Arabayev Orenburg şehrindeki okula kaydını yaptıramaz ve oradan İstanbul'un yolunu tutar. İstanbul'da üçüncü sınıfa kaydını yaptırır. Burada altı ay okuduktan sonra İzmir, Beyrut, Mekke ve Medine şehirlerini gezer. Bir buçuk sene sonra İstanbul'a döner ve tahsilini devam ettirir. İstanbul'dayken Petersburg'dan gelen devrimci yazıları da okumaya başlar. Bunu hükümet öğrenir ve Arabayev'i takip etmeye başlar. Takipten sıkılan Arabayev Orenburg'a kaçar (Güngör 2013: 46, 51).

Kırgızlara eğitim vererek kalkındırma yolunda Arabayev elbette yalnız değildi. Ufa'da bulunan Galiye Medresesi'nde Mambetalı Nadırkul, Toktonalı Çingışev, İskak Kanatov, Osmonalı Sıdıkov, Kemel Şabdanov gibi Kırgız aydınları ilklerden olarak eğitim aldılar (Kubatova 2012: 71). Kırgızlar arasında cedit okulları ilk olarak her ne kadar Tatar hocalar tarafından açılrsa da, bu okulların yaygınlaşp örnek okul hâline dönüşmesi Kazan, Ufa gibi şehirlerde eğitim alıp memleketlerine dönen gençler tarafından da sağlandı. Ceditçiliğin yayılmasıyla birlikte Kırgız ileri gelenleri de bu müesseselere sahip çıkmaya başladılar. Örneğin, İ. Daulbaev adındaki tüccar Pişpek'te yeni açılan usul-i cedit okulunun masraflarını karşılamıştır (Yarkov 1996: 82).

Kırgız gençleri tahsilini devam ettirmek için sadece İdil-Ural bölgesine gitmiyorlardı. XIX. yüzyılın 80'li yıllarında Azerbaycan'ın Şemah şehrindeki özel okullarda Sarı Taşlı İbrağim, Issık Göllü Kasımalı ve Kızıl Kıyalı İskender gibi Kırgız talebelerinin okuduklarını Kafkasyalı bilim adamları belirtmişlerdir. (Daniyarov 1983: 40). Bu durum, Cedit Coğrafyası'nın genişliğini ve bunların birbirleriyle etkileşimini ve işbirliğini, Gaspıralı'nın idealinde gösteren güzel bir örnektir.

Kırgız aydınları yeni usul eğitim sistemini benimsedikten sonra kendi imkânları dâhilinde buna katkı yapmaya başladılar. Örneğin, Aldaş Molla ilk olarak kendince usul-i cedit ders kitabı hazırladı. Bu "Elif-be" elyazması ders kitabını çalıştığı mekteplerde kullandı. Çevredeki usul-i cedit mektepleri de Aldaş Molla'nın bu ders

kitabından istifade etmeye başladılar (Baygaziyeu 2008: 140). İşenaalı Arabayev'in ise, yurtdışında tahsilini devam ettirebilmek için para biriktirmesi gerekiyordu. Bundan dolayı Tokmok Medresesi'ni bitirdikten sonra hem mescitte imamlık, hem köyünde hocalık yaptı. Çocuklara okuma yazma öğretmek için usul-i cedit ders kitapları elinde mevcut olmadığından, *Tercüman* gazetesinden edindiği bilgilerden yola çıkarak kendince ders kitabı hazırlayıp bu el yazmaları talebelerine dağıtıyordu (Güngör 2013: 47).

Bu olaylardan sonra ders kitabı konusunda daha profesyonel çalışmalar ortaya çıkmaya başladı. Gaspıralı ve Kayyum Nasirî'nin eğitim çalışmalarından etkilenen Arabayev Galiye Medresesi'nde talebeyken Kazak arkadaşı Hafız Sarsekeyev ile birlikte "Alifba Yaki Töte Okuu" ders kitabını yayınladılar (1911). Osmonkulov, Arabayev'in bu kitabı hazırlarken Gaspıralı'nın "Hoca-i Sibyan" eserinden etkilendiğini yazar (Güngör 2013: 286). 58 sayfadan oluşan bu ders kitabını incelerken, Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde ve işte birlik" fikrinin Kazak-Kırgız aydınları arasında gerçekleştirildiğini görebiliyoruz. Arabayev'in eserlerini nasıl hazırladığıyla ilgili Kırgız aydınlarından Kambaralı Bobulov'un fikrini Güngör řu şekilde aktarır: "Arabayev, 1924 yılına kadar kültür birliği düşüncesi sebebiyle sadece Kırgız dil özelliklerini kapsayan bir alfabe ve gramer kitabı kaleme almamış, eğitimde cedit kitaplarını kullanmıştır." (Güngör 2013: 256; Bobulov 1993: 1).

3.2. Ceditçi Neşriyat

Ceditçi hocalarla birlikte Kırgız topraklarına ceditçilerin yayınları da gelmeye başlar. Yapılan araştırmalara göre, *Tercüman* abonelerinin yüzde yirmisini Türkistan aydınları teşkil ediyordu (İsmetullah 2004: 590). Türkistan aydınları arasında elbette Kırgız aydınlar da vardı. Kırgızların ilk tarihçilerinden Soltonoyev *Tercüman* gazetesinin Kırgızlar arasında yayılmasını şöyle açıklar: "1900 yılından sonra yeni usulde eğitim yaygınlaşmaya başladı. Bahçesaray'da (Kırım) basılan 'Tercüman' adlı gazeteyi alıp okumaya başladılar." (1993: 86) Issık Göl'de yaşayan Talip Molla ile ilgili hatıralarını kaleme alan İbrayım Abdırähmanov, onun *Tercüman* gazetesinin ilk sayısını okuduğunu yazmıştır (Kubatova 2012: 183).

Diğer bölgelerdeki ceditçiler gibi Türkistanlı ceditçiler de gazete ve dergiler aracılığı ile halkı uyandırmaya çalışmışlardır. 27 Eylül 1905 tarihinde Taşkent'te *Terakki*, 19 Eylül 1906 tarihinde *Hürşid*, 1 Aralık 1907 yılında *Şuhret*, 1908 yılında *Asya* gazeteleri çıkmaya başlamıştır. Türkistanlı ceditçiler 4 Nisan 1915 yılında *Sado-i Türkistan* gazetesini çıkarmaya başladılar. Mahmud Hoca Behbudî 1913 yılında *Semerkant* gazetesini çıkarmaya başlar. Aynı müellif *Ayna* adında bir dergi de çıkarıyordu (Kasimov 2009: 55-61). Bunlar haricinde Hokand şehrinde *Sado-i Fergana* gazetesi 1914-1915 yılları aralığında çıkmıştır (Alimova 2009: 61).

Tercüman gazetesi başta olmak üzere dönemin cedit yayınları Kırgızlar arasında öncelikle cedit mektepleri, tüccarlar ve dışarda eğitim gören gençler vasıtasıyla Kırgızlar arasında yaygınlaşıyordu. Örneğin, Azerbaycan'ın Şemahi şehrinde eğitim gören Kırgız gençleri daha sonra oralarda basılan *Molla Nasreddin*, *Debistan* gibi gazete ve dergilere abone olmuşlardı. Daniyarov, Kafkasya'da basılan bu yayınlara abone olan Kırgızistanlıların sayısının XX. yüzyıl başlarında 25 olduğunu bildirir (1983: 40).

Kırgızlar arasında gazete ve dergilerin dağıtımı o devir için düşündüğümüzün çok üstündeydi. Örneğin, o zamanlar gazete-dergi basılmayan Kırgızistan'ın Tokmok şehrindeki postaya 1886-1888 yılları arasında 5570, ilerleyen 7 yıl aralığında ise 93330 adet çeşitli gazete ve dergiler gelmiş ve müşterilere ulaştırılmıştır. Kırgızistan'ın başka bir şehri olan Oş'taki postaya sadece 1913 yılında 81795 nushadan oluşan 78 çeşit gazete gelmiştir (Kubatova 2012: 89).

Türkistan'da ilk matbaa 1868 yılında Rusya'nun askerî valilik yönetimi tarafından kurulmuştur. Taşkent'te kurulan bu matbaada basılan Türkistan'ın ilk kitabı N. A. Severtsov'un Rusça olarak kaleme aldığı *Zametki o gornoy strane u verşin Çu i Narma i o putyah çerez neyo v Kitayskiy Turkestan* (Dağlı Ülke ve Çu, Narın Zirveleri ve Buradan Çin Türkistanı'na Giden Yollar Hakkında Notlar) adlı eseri idi. Rus askerî bölge karargâhının matbaası o dönemde çıkarılması düşünülen gazetenin yayınlanması için yetersiz konumda olduğundan Türkistan Genel Valiliği 1869 yılında Rusya'dan yeni bir matbaa satın alarak Taşkent'e getirtmiştir. Bu matbaanın daha önceki matbaadan farkı Arap harflerinin de bulunmasıydı. Bu matbaada 28 Nisan 1870 yılında *Turkestanskiye Vedomosti* adlı resmî gazetenin ilk sayısı yayımlanmış; aynı yıldan itibaren bu gazetenin yanında Arap alfabesinde *Türkistan Vilayetinin Gazetesi* çıkmaya başlamıştır (Yazberdiyev 2005: 53-55). Matbaa işi Kırgız topraklarına geç gelmiştir. Bundan dolayı Kırgızlara ait ilk basma eserler Kazan ve Ufa'da basılmıştır. Arabayev, 1911 yılında Moldo Kılıç Şamırkanuulu'nun **Zar Zaman** adlı eserini **Kıssa-i Zelzele** adıyla Kazan şehrinde yayımlamıştır. Kırgızlara ait bu **ilk basma** eserin yayınlanmasında Galiya Medresesi'ndeki ceditçi talebeler ve öğretmenlerin emeği büyüktür.

XIX. yüzyılın 90'lı yıllarında Tokmok şehrinde Tatar ve Özbeklere ait 10 civarında kitap dükkânı mevcuttu. Ayrıca, Oş şehrinde 4 kitap dükkânının 1904-1912 yılları arasında faal olduğunu tarihî kaynaklardan öğreniyoruz (Abdiraşitov 2011: 283). İşenaalı Arabayev de, bir ceditçi olarak boş zamanlarında Gaspıralı tarafından hazırlanıp bastırılan *Tonguş*, *Örnek* gibi kitap ve broşürleri Çarlık görevlilerinden gizlice halka ulaştırmaya çalışıyordu (Güngör 2013: 59). Kitap dükkânları veya okumuş kimseler tarafından halka kitaplar ulaştırılmaya çalışılmakla birlikte, Kırgızistan'ın Tokmok, Oş, Pişpek ve Karakol gibi şehirlerinde kütüphaneler de kurulmaya başlanmıştı. İstanbul'dan postayla kitap, dergi ve gazeteler sipariş eden Talıp Baybolot, Karakol'da açılan kütüphane hakkında özgeçmişinde şunları

yazmıştır:

“Karakol'da Müslüman kütüphanesi açıldığında orada Türkçe 14683 kitap vardı. Bunların hepsini okudum (Kitaplar İstanbul'da basılmıştı). Kitaptan istifade etmek için, öncelikle ödünç aldığın kitabı bir haftada geri getirmen gerekti. Eğer kitabı kaybettiysen cezası 6 tenge idi. O kitapları Kırgızlardan sadece ben ve Tatarlardan beş altı kişi okudu. Kütüphane başıyla toplanan paralara kurulmuştu. Salih Nadırşin adındaki Tatar öğretmen Kütüphane'yi yönetiyordu.” (Kubatova 2012. 180-181)

Gaspıralı yazılarında Kazaklara “Kırgızlar” diyordu ve çoğu zaman da yazılarında bu iki kardeş halktan “Kırgız-Kazak” şeklinde bahsediyordu. Sovyetlere kadar Kırgız aydınları da Gaspıralı gibi, halkı için “Kırgız-Kazak” tabirini kullanmayı tercih ediyorlardı. Ceditçilik bağlamında Kırgız-Kazak kardeşliğine bir başka örnek, Kırgız aydınlarının Kazak cedit yayınlarına destekleridir. Örneğin, Arabayev Galiya Medresesi'nde tahsil alırken *Aykap* dergisinin çıkarılmasında rol almıştır. *Aykap* dergisine yazdığı bir yazıda, Arabayev Orenburg'daki Hüseyiniye Medresesi'nde kaliteli eğitim verildiğini, bazı sınavı kazanan fakir Kırgız-Kazak gençlerini o medreseye masraflarının yarısını ödeyerek okumasına vesile olduğunu, son beş yılda eğitim almak için memleketinden ayrılan Kırgız-Kazak gençlerinin sayısının arttığını bildirir (1912: 16-17). Arabayev ayrıca, *Kazak* gazetesinin yayınlanmasına yardımcı olduğu gibi gazeteye çeşitli yazılar da yazdı (Güngör 2013: 144). Kırgız ceditçi aydınlarından Sıdık Karaçev ilk şiirini 1918 yılında *Şura* dergisinde Tatarca yayınlamıştır. Karaçev daha sonra *Kömek* gazetesinde de pek çok yazısını bastırmıştır.

3.3. Türkistan'da ve Kırgızlarda Ceditçi Kültürel ve Siyasî Örgütlenme

Ceditçilik hareketi kısa zamanda Müslümanların teşkilatlanmalarını da sağladı. Rusya'da Müslümanlar örgütlenerek eğitim kurumlarına sahip çıkmaya başladılar. Gaspıralı'nın düşlediği hayır kurumlarının ilki 1870 yılında Zaysan'da Cemiyet-i Magarif adıyla kuruldu. Cemiyet-i Magarif medrese talebelerine maddî destek verme, medreselerin maddî giderlerini karşılama, öğretmenlere destek çıkma, mezunların büyük şehirlerde tahsillerini devam ettirmesini sağlama gibi meselelerle ilgileniyordu. Örneğin, Cemiyet-i Magarif Zaysan'daki Gizatiya Mektebi'ne bu amaçlar doğrultusunda destek veriyordu (Smagulova 2014: 10). 1915 yılına gelindiğinde Rusya'da bu tür derneklerin sayısı 87'ye ulaşmıştır (Hablemitoğlu 1997: 37). Türkistan'da ise 1896 yılında Oş şehrinde Müslüman çocuk esirgeme evi açıldı. Çocuk esirgeme evinin masraflarını Oş şehrinin zengin tüccarları üstleniyorlardı (Abdiraşitov 2011: 261). Issık Göl iline bağlı Karakol şehrinde Tatar ileri gelenleri tarafından açılıp, 1901 yılından itibaren yeni usulde eğitim veren mektebin masraflarını şehirdeki Tatar cemiyeti karşılıyor, mektebin ders kitapları da Kazan'dan getirtiliyordu (Galimova 2010: 113). Görüldüğü gibi, Türkistan'da açılan ilk hayır

kurumlarının bazıları Kırgızistan'da açılmıştır.

Gaspıralı, gazete yazılarında Türkistan halkının Kırgız-Sart, yerleşik, konar-göçer, şeriat ve ehl-i örf ve âdet ehli şekillerinde ayrıştırılmasına karşı çıkıyor, ısrarla onların aynı millet olduğunu vurguluyordu. Gaspıralı'nın bu vurgusu zamanla Türkistan'da eyleme dönüşmeye başlamıştı. XX. yüzyıl başlarında haftanın Perşembe veya Cuma günleri Kırgızistan'daki aydınların kendi aralarında küçük gruplar şeklinde toplanıp güncel 'siyasî' meseleleri tartıştıkları biliniyor. "Gap" adıyla bilinen bu toplantılarda Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878), Türkiye'ye yardım gönderme meseleleri de tartışılıyordu. Çarlık Rusya ajanlarının yazdıklarına göre, bu tür gruplar arasında Gap ve Maşrap adında toplananlar daha çok biliniyordu. Müslüman tüccarların öncülük ettiği bu toplantılara katılanlar masraflar için 20 kuruştan para topluyorlardı (Kubatova 2012: 104-105).

Ceditçi yayınlarının ve Rusya'daki 1905 Devrimi'nin etkisiyle Rusya Müslümanları daha fazla hak talep etmeye başladılar. 1905-1906 yıllarında Müslüman halkları temsilcilerinden iktidara 500'den fazla arzuhal gönderilmiştir. Kırgız halkı da bu cereyandan geri kalmayıp kendi isteklerini Çarlık makamlarına iletmışlerdir. Bu arz-ı hâllerin en meşhuru Şabdan Cantayuulu tarafından yazdırılan 11 maddelik arz-ı hâldir. Kırgız-Kazak halkları adından Rusya Bakanlar Kurulu Başkanı M. Yu. Vitter'e yazılan arz-ı hâlde, Kırgız-Kazaklar için ayrı bir müftülüğün kurulması ve medreseler başta olmak üzere bölgedeki Müslümanlık ile ilgili işlerin bu müftülüğe devredilmesi, Duma'ya milletvekili göndermelerine engel olunmaması, gazete ve kitapların serbestçe basılıp dağıtılmasının sağlanması ve toprak sorunu gibi meselelere yer verilmiştir (Kubatova 2012: 90-91).

Gaspıralı da, başından beri Türkistanlıların yerleşikliğe geçerek topraklarına sahip çıkmalarını istiyordu (Tamir 2004: 656-660). Kırgızistan'da konar-göçer yaşam tarzı benimseyen Kırgızları yerleşik hayata ilk teşvik eden ve buna örnek olan yine ceditçilerdi. Örneğin, Talip Molla'nın teşvikiyle Ceti Ögüz ilçesinde Çırak ve Ak Koçkor köyleri kurulur. Çımçıyev, Şenkoyev gibi şahısların teşvikiyle Ton ilçesinde Küngöy köyü, Tespir Molla'nın teşvikiyle Isık Göl ilçesinde Tespir köyü kurulmuştur (Kubatova 2012: 182).

Başlangıçta halkı eğitmek amacıyla harekete geçen ceditçilik hareketi zamanla halkın taleplerin dile getiren siyasî harekete de dönüştü. Kırgızlar arasında siyasî cedit hareketinin önde gelen isimleri olarak Şabdan Cantayuulu, Kanat İbıkeuulu, Dür Sooronbaev, Ahmatbek Koybagarov, Galiya Uzbekov, Aziz Sadırbaev, Yakub Sadırbaev, Sıdık Kanjetaev, Şamen Davletov, Nayzabek Tulin, İshak Daulbaev, İbray Daulbaev, İbragim Murzabayev, Abdulaziz İgamberdiyev, Kemel Şabdanov ve diğerlerini söyleyebiliriz.

16-21 Ağustos 1906 tarihlerinde Nijniy Novgorod şehrinde Rusya

Müslümanlarının III. Kongresi için Yedisu Bölgesi'nden temsilci olarak Kırgız avukat A. Koybagarov ile Pişpekli Kazak I. Dabilbayev katılmışlardı. Kongre sonunda daha önceki taleplerle birlikte Türk-Müslüman halklarının birlikteliğini pekiştirmek amacıyla "Ortak Türk dili"nin okutulması da talep edilmiştir (Kubatova 2012: 107). Bu kongreye Gaspıralı da katılmıştı (Devlet 1999: 110). Muhtemelen Kırgız heyeti Gaspıralı ile görüşmüştür.

21 Ekim 1910 tarihinde Kırgız-Kazak ileri gelenleri Uzunağaç'ta toplanarak taleplerini Çar'a kadar ulaştırmak amacıyla para toplayıp B. Sırtanov ile D. Soorombayev'i Petersburg'a gönderme kararı almışlardır. Rusya'nın yerel idarecilerinin engellemesi sonucunda elçiler Çar'a ulaşamamışlar, fakat bu olaydan sonra Kırgız-Kazak ileri gelenleri her fırsatta bu tür toplantıları düzenlemeyi âdet edinmişlerdir (Kubatova 2012: 108-114).

Rus dâhilî istihbarat raporlarına göre, 1909 yılında Ufa'da yayımlanan Mirçakup Duglatov'un *Uyan Kazak* eseri 1910 yılından sonra Kırgızlar arasında da beğeni ile okunmuş, eser üzerinde tartışmalar yapılmıştır. "Kara" lakaplı ajan raporunda, Avukat Akmatbek Koybagarov'un toplantıya gelenleri *Uyan Kazak* eserinin öğrettikleri hakkında bilgiler verdiği de yazılıdır (Kubatova 2012: 114-115). 1912 yılında Pişpek şehrinde ceditçi hocalar toplanarak, ortak ders müfredatı, talebelerin millî-manevî yolda eğitilmesi meselelerini tartıştılar (Kubatova 2012: 148). 1917 yılının Mart ayında Taşkent'te Şura-i İslâmiye kurularak ilk kurultayı 16-21 Nisan tarihlerinde Taşkent'te gerçekleştirilmiştir. Kurultayı yönetmek için seçilen delegeler arasında Kırgız Avukat Ahmatbek Koybagarov da vardır (Turkestan 2000: 32).

1924 yılında Orenburg şehrinde Kazak-Kırgız İlim Adamlarının I. Kongresi gerçekleştirilir. Kongre'ye Kırgızistan'dan temsilci olarak katılan Arabayev, Türk boylarının birbirlerini anlayabileceği bir alfabenin oluşturulması gerektiğini savunmuştur (Güngör 2013: 132). Arabayev'in eserlerinden Türk boylarının bir olmasını destekleyen örnekler bulmak zor değildir. Örneğin, *Kırgız Alıppesi* eserinde başarının birlikte olmaktan geçtiğini anlatan efsaneyi işleyerek kardeşlerin birlikte hareket etmesi gerektiğini anlatmaya çalışmıştır (Arabayev 1924: 54) veya Arabayev'in Kırgızca ile ilgili görüşlerinden de bunu görebiliriz:

"Yabancı dillerden dilimize giren sözler dilimizden ayrılarak, bunların yerine kendi dilimize ve ses yapımıza uygun terimler türetilsin. Medenî dillerde ortak kullanılan terimler aynen kullanılabilir, ancak Arap ve Fars dillerinden bundan sonra hiçbir kelime alınmasın. Yerine kendi dilimize uygun terimler türetilmeli, eğer anlam karşılanamıyorsa diğer Türk dillerine başvurulmalı" (Güngör 2013: 273).

Arabayev birçok konuda olduğu gibi eğitim konusunda da İsmail Gaspıralı'nın ceditçi düşüncesinin hem siyasî hem de millî kültürel boyutunda etkilenecek Kırgızlığa uyarlamıştır. Hatta aslında Gaspıralı Tatarlar ve Türk dünyası için ne ise

Arabayev de bu fikrin takipçisi olarak uygulamada Kırgızlar ve Türkler için odur. Arabayev'in özellikle eğitim konusundaki düşünceleri Gaspıralı ile tam bir uyum içerisinde (Güngör 2013: 280).

1916 olayları ve Bolşeviklerin iktidara gelmesi ceditçiliği olumsuz etkilemiştir. 1916 olaylarında pek çok mektep yakılıp yıkılmıştır. Bolşevikler iktidara geldiğinde ceditçiler bunlarla işbirliği yaptılar. Sovyetlerin ilk yıllarında eğitim başta olmak üzere kültür ve sanat alanındaki pek çok yeniliklerin mimarları ceditçi aydınlar idi. Örneğin, 1924 yılında Kara Kırgız İlim Komisyonu Arabayev başkanlığında kurulup, ilk Kırgızca gazete olan *Erkin Too* gazetesini çıkardılar. Komisyon 1 yıl zarfında 13 eser yayınlayıp Kırgız dili, edebiyatı ve kültürünün temel eserlerini halka sundular. Dünyadaki en uzun destan olarak kabul edilen Manas Destanı'nı toplama işini ciddi olarak yürüten ceditçi aydın Arabayev'ten başkası değildi. Arabayev, 1922 yılında Miftakov ve Abdırahmanov'a talimat vererek Manas Destanı'nın ünlü Manasçılardan yazılıp arşivlenmesini sağlamıştır. Bir başka ceditçi aydın, Manasçı Togolok Molla destanın bir kısmını kendi elleriyle kaleme alarak devlet arşivine teslim etmiştir. Doğu Türkistan'da yaşayan ve günümüzde de Arap harfli Kırgızca'yı kullanmaya devam eden Kırgızların edebî yazı dilinin oluşmasında Kırgızistanlı cedit aydınları ve onların bu alandaki çalışmaları önemli rol oynamıştır. Kırgızların dünyaca ünlü yazarı, Türk dünyasının gururu olan Cengiz Aytmatov da Gaspıralı'nın öncülük ettiği ceditçilik hareketinin bir ürünüdür diyebiliriz. Aytmatov'un babası Törökul Aytmatov Rus-Tuzem okulunda okuyup, Bolşeviklere sadık kalmasına rağmen Sovyetler tarafından haksız yere "halk düşmanı" suçlamasıyla öldürülür. Annesi Tatar kızı Nağima medresede eğitim gören, Karakol şehrindeki gençler arasında oynanan piyeslerde rol alan eğitimli biriydi (Aytmatova 2013: 31, 37, 127, 130). Cengiz Aytmatov sadece Bolşevik ideolojisi sınırlarında kalsaydı, bu kadar başarılı olamazdı. Anne-babasının eğitimi ve yaşadığı zorluklar onu Türk dünyasının yazarı yaptı. Ceditçi aydınların bütün bu güzel hizmetlerine rağmen Sovyet rejimi ceditçi aydınların çoğunu çeşitli suçlamalarla ortadan kaldırmıştır.

4. Sonuç

Makaledeki örneklerden görüldüğü gibi, Kırgız yurdunda ceditçiliğin yayılmasında İdil-Ural Türklerinin ve elbette ilk önce Kırmızı İsmail Bey Gaspıralı'nın emeği büyüktür. Yine makaledeki bilgilerden görüldüğü gibi, bilim dünyasında fazla bilinmemesine karşılık ceditçilik Kırgızlar arasına diğer akraba komşuları ile aynı dönemde yayılıp Kırgızların uyanmasında önemli rol oynamıştır. Ceditçilik hareketi Kırgızların sadece eğitim alanında ilerleme sağlamasına katkı yapmadı, kültürel ve siyasî alanlarda da kendi kimliklerini bulmalarına, İmparatorluk tarafından uygulanan Ruslaştırma hareketine direnmelerine imkân sağladı. Kırgızistanlı ceditçi

aydınlar Sovyet devrinde çeşitli suçlamalarla öldürülseler de, Kırgız halkı milli şuurunu yaşatan bu aydınları sayesinde bağımsızlığına kavuştu.

İsmail Bey Gaspıralı XIX. ve XX. yüzyıllarda "Ortak Türk dili" meselesi başta olmak üzere Türk dünyasının gelişmesine yaptığı hizmetlerinden dolayı, Türk halkları yaşadıkça onların gönüllerinde yaşayacaktır.

Kaynaklar

- ABDİRASHİTOV Z. (2011) *İsmail Gasprinskiy i Turkestan v Naçale XX Veka: Soyazi-Otnoşeniya-Vliyanie*, Taşkent: Akademnashr.
- ARABAYEV İ. (1912) Orenburg'dan Taşkent'e Deyin, *Aykap Dergisi*, Sayı 1-2, Orenburg: Tipografiya Energiya, 16-18, 26-28.
- ARABAYEV, İ. (1924) *Kırgız Alıppesi*, Taşkent: Sredne-Aziyatskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo.
- ARABAYEV, İ. - H. SARSAKEYEV (1911) *Alıfba Yaki Töte Okuu*, Ufa: Şark.
- ALİMOVA D. A. (2009) *Fenomen Djadidizma*, Cilt 2, Taşkent: Uzbekistan.
- AYTMAMBETOV D. (1961) *Dorevolyuetsionne Şkolı v Kirgizii*, Frunze: İzdatelstvo Akademii Nauk Kirgizskoy SSR.
- AYTMATOVA R. (2013) *Bele Stranitsı İstorii (Moi Vospominaniya)*, Bişkek: V.R.S. Company.
- BARTHOLD V. V. (1963) *Soçineniya*, V. II, Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı.
- BAYGAZİYEV S. (2008) *Pedagogikalık Ruhaniyat*, Bişkek: Altın Tamga.
- BENDRİKOV, K. E. (1960) *Oçerk Po İstorii Narodnogo Obrazovaniya v Turkestane (1865-1925)*, Moskva: İzdatelstvo Akademii Pedagogičeskih Nauk.
- BOBULOV K. (1993) Kırgızdın Közün Açkan, *Ene Til*, 1 (37), Bişkek.
- CURAYEVA B. (2004) İsmail Bey Gaspıralı ve Türkistan'da Ceditçilik Hareketi, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları No.: 9. 595-605.
- DANİYAROV S. S. (1983) *Stanovleniye Kirgizskoy Sovetskoy Kulturi*, Frunze: İlim.
- DEVLET N. (1999) *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- GALİMOVA A. P. (2010) Rol Tatarskoy Kulturi v Stanovlenii i Razvitii Kirgizskoy Natsionalnoy Literaturı i Pedagogiki, *Tatarı v İstorii Kirgizii. Proşloe i Sovremennost. Materialı Mejdunarodnoy Nauçno-Praktičeskoy Konferentsii g. Bişkek*, 6 iyunya 2009, Bişkek: İzdatelstvo Kirgizsko-Rossiyskogo Slavyanskogo Universiteta.
- GÜNGÖR E. (2013) *Bozkırda Bir Ceditçi Kırgızistan'ın Rehberi Moldoke İşenaali Arabayev*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- HABLEMİTOĞLU N. (1997) *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri 1905-1917*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- İSMETULLAH H. (2004) İsmail Bey Gaspıralı'nın Türkistan'ı Uyandırma Yolundaki Teşebbüsleri, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları No.: 9. 583-595.
- KASIMOV B. (2009) *Milli Uyanış*, Çev. Fatma AÇIK, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- KUBATOVA A. E. (2012) *Kırgızstandağı Cadidçilik Kıymılı (1900-1916)*, Bişkek: Maksat.
- MEKTEP A. (2004) İsmail Bey Gaspıralı ve Kazaklar, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara: Kırım

- Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları No.: 9. 641-653.
- MOLLA KILIÇ TÖREKUL. (1911) *Kıssa-i Zelzele*. Kazan: Tipografiya V. Erenev i A. Şaşabryan.
- ORTAYLI İ. (2004) İsmail Bey Gaspıralı'nın Orta Asya Üzerine Tercüman'daki Haber ve Mülâhazaları, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları No.: 9. 605-611.
- OSMANOV M. (2004) İsmail Bey Gaspıralı ve Doğu Türkistan'da Yeni Uygur Maarifçiliği, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları No.: 9. 663-673.
- OSTROUMOV N. P. (1906) Musulmanskie Maktabı i Russko-Tuzemnie Şkolu v Turkestanskom Krae. *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveteniya. Novaya Seriya*. St. Peterburg: Senatskaya Tipografiya. 113-167.
- OSTROUMOV N. P. (1910) *Kolebaniya vo Vzglyadah na Obrazovaniye v Turkestanskom Krae. Kaufmanskiy Sbornik, İzdanniy v Pamyat 25 Let, İstekşih so Dnya Smerti Pokoritelya i Ustraitelya Turkestanskogo Kraya General-Adyutanta K. P. fon- Kaufmana Igo*, Moskva: İ. N. Kuşnerev i Ko. 139-160.
- SIDIKOV O. (1990) *Tarih Kırgız Şadmaniya*, Frunze: Ala Too.
- SMAGULOVA. S. O. Kazakstandağı Müsılmandık Oku Orındarı Men Agartuşılık Kogamdar (XIX Gılım Ayagı Men XX Gılım Bası). <http://e-history.kz/media/upload/1534/2014/06/24/42d327cf6de095518f14e5cae46631d2.pdf>, Erişim tarihi: 18.10.2014
- SOLTONOYEV B. (1993) *Kızıl Kırgız Tarihi*, C. II, Bişkek: Uçkun Basmakanası.
- SOMUNCUOĞLU T. (2008) 19. Asır Sonu 20. Asır Başlarında İdilboyu Tatarlarının Türkistan'daki Faaliyetleri, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 37, Erzurum, 321-338.
- SULTANOVA M. Ş. (2007) Tüştük Kırgızstandağı Bilim Berüünün Abalı, Basılmamış Doktora Tezi. Oş.
- Şura, Türkistan Vilayatinde Usuli Jadit Tarihi, 1913. No. 23.
- TAMİR F. (2004) İsmail Bey Gaspıralı'nın Kazak Aydınları Üzerindeki Tesiri, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları No.: 9. 653-663.
- TURDUYEV Ş. (2004) İsmail Bey Gaspıralı ve Türkistan, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları No.: 9. 624-627.
- Turkestan v Naçale XX Veka: K İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti* (2000) Taşkent: Şark.
- YARKOV A. P. (1996) *Tatarı i Başkırı v Kırgızstane: İstoriko-Kulturniy Portret*, Bişkek: İzdatelstvo Kirgizsko-Rossiyskogo Slavyanskogo Universiteta.
- YAZBERDİYEV A. (2005) *Doğuda Matbu Yayınların Tarihi: 1802-1917 Arap Alfabeli Türkmen Kitapları Kataloğu*, Çev. Ahmet R. ANNARBERDİYEV, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

Güldana Murzakulova

Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı.

Adres: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı Besim Ömer Paşa Caddesi, Devlet Arşivleri Binası, A Blok, No: 39, Vezneciler – Fatih / İSTANBUL

E-posta: gmyrzakulova@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 30 Ekim 2014
Yayına kabul edildiği tarih: 24 Şubat 2015
E-yayın tarihi: 19 Mayıs 2015
Çıktı sayfa sayısı: 16
Kaynak sayısı: 37